

100 80. 73

MAGYAR KÖNYV- SZEMLE

KÖNYVTÖRTÉNETI FOLYÓIRAT
REVUE POUR L'HISTOIRE DU LIVRE

95. évfolyam

1979

3

MIA

JO • BUDAPEST

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
I. OSZTÁLYÁNAK
KÖNYVTÖRTÉNETI FOLYÓIRATA

REVUE DE L'ACADÉMIE
HONGROISE DES SCIENCES
POUR L'HISTOIRE DU LIVRE

95. ÉVF. 1979/3. SZ.

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG – COMITÉ DE RÉDACTION

MÁTRAI LÁSZLÓ
(a szerkesztő bizottság elnöke)

KÓKAY GYÖRGY
(felelős szerkesztő)

HAVASI ZOLTÁN
(társzerkesztő)

V. KOVÁCS SÁNDOR
MEZEY LÁSZLÓ
REJTŐ ISTVÁN
TARNAI ANDOR

SZERKESZTŐSÉG – REDACTION

1088 Budapest VIII., Múzeum krt. 14–16.

Megjelenik negyedévenként

Trimestrielle

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in HISTORICAL ABSTRACTS and/or AMERICA: HISTORY AND LIFE.

✱

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál, a kézbesítőknél, a Posta hírlapüzleteiben, a Posta Központi Hírlap Irodánál (PKHI 1900 Bp. V., József nádor tér 1.) közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a PKHI 215–96162 pénzforgalmi jelzőszámára. Előfizetési díj: 80 Ft. Előfizethető és példányonként megvásárolható az Akadémiai Kiadónál, 1054 Bp. V., Alkotmány u. 21. Tel.: 111–010 (pénzforgalmi jelzőszám 215–11488) és az Akadémiai Könyvesboltban, 1368 Bp. V., Váci u. 22. Tel.: 185–680.

A szerkesztőség legfeljebb 1 ív terjedelmű és az MSZ 9651 szabványnak megfelelő kéziratokat fogad el (egy oldalon 30 sor, soronként 60 leütés, jegyzetek a főszöveg után). A tanulmányok rovatba szánt cikkhez 1 oldal terjedelmű tartalmi kivonatot is kérünk; Különlenyomatok (legkevesebb 100 példány) a Kiadóhoz címzett, de a szerkesztőséghez eljuttatott levélben rendelhetők, a korrektúra visszaküldésével egy időben.

DÁN RÓBERT

Erdélyi könyvek és John Dee*

A londoni Lambeth Palace Library-ben F 110. jelzet alatt található csinos, eredeti bőrkötést viselő nyolcadrét méretű kolligátum két XVI. századi erdélyi antitrinitárius vonatkozású kiadványt tartalmaz. A kötet első darabja Dávid Ferenc munkatársának, a kolozsvári iskola rektorának, Johannes Sommernak *Refutatio Scripti Petri Caroli* (RMK III. 712c) című munkája, amelynek előszavát 1572. június 24-én fejezte be a szerző. A kézirat kiadására csak egy évtized múltán kerülhetett sor, amikor az Erdélyből Lengyelországba érkező Matthias Vehe-Glirius Germania inferiorban élő megbízói számára antitrinitárius könyvsorozat megteremtésén fáradozott. Az 1582-ben Krakkóban nyomott Sommer-művet a következő évben ugyancsak a krakkói Rodeckinyomda sajtója alól a *Tractatus Aliquot* (RMK III. 720a) című tanulmánygyűjtemény követte. A szerkesztő-kiadó Vehe-Glirius e kötetben saját írásai mellett Johannes Sommer és az egykori heidelbergi menekült Adam Neuser radikális antitrinitárius nézeteit bemutató dolgozatokat adott közre. Ez utóbbi a Lambeth Palace Library kolligátumának második darabja. Mindkét kiadvány „Ingolstadt” álnyomdahely megjelöléssel jelent meg.¹

A XVI. század utolsó évtizedeiben Erdélyben és Lengyelországban sokat idézett művek eszmetörténeti hatása közismert. Érveiket eredményesen forgatták a hódoltsági antitrinitáriusok is ellenfeleikkel folytatott ideológiai küzdelmükben. A könyvsorozat darabjai eljutottak Németország déli és nyugati tartományaiban titokban szervezkedő antitrinitáriusokhoz. Aligha lehet kétséges, hogy az 1589-ben Lengyelországból Hollandiába menekülő Vehe-Glirius magával vitt példányokat Amszterdambba, majd Emdenbe. További darabokat a gretzyli vár udvarán égethettek el a szerkesztő-kiadó börtönhalálát követő napon, 1590. december 24-én.² A canterbury érsek londoni palotája könyvtárában felfedezett kolligátum előtörténete azt bizonyítja, hogy az erdélyi antitrinitárius könyvek egyrészt nem álltak meg az Angliát a kontinenstől

* Ezúton mondok köszönetet az oxfordi Manchester College és az Oxford Center of Postgraduate Hebrew Studies vezetőségének, hogy számomra az angliai könyvtárakban való helyszíni kutatást lehetővé tették.

¹ Sommer könyvének eszmetörténeti jelentőségéről I. PIRNÁT Antal: *Die Ideologie der siebenbürger Antitrinitarier in den 1570er Jahren*. Bp., 1961. 38–43. Vehe-Glirius irodalmi és kiadói tevékenységéről I. DÁN Róbert: *Matthias Vehe-Glirius and the Radical Reformation*. Bp., 1980. (nyomdában) és DÁN Róbert: *Erdélyi könyvek és a pfalzi antitrinitáriusok*. MKsz 1977. 223–231.

² DÁN Róbert: *Erdélyi könyvek és a pfalzi antitrinitáriusok*. MKsz 1977. 223–231. DÁN Róbert: *A „Pécsi disputa”*. ItK 1976. 1–14. és ROTT, Hans: *Neue Quellen für eine Aktenrevision des Prozesses gegen Sylvan und seine Genossen*. = Neues Archiv für die Geschichte der Stadt Heidelberg und der reinischen Pfalz. VIII. 1910. 247.

elválasztó tengerszoros partjánál. Másrészt pedig nem csupán antitrinitárius körökben ismerték fel azok jelentőségét.

A Lambeth Palace Library 1612. október 12-én lezárt kéziratos könyvjegyzékében a könyvtáros G. Cant számos egyéb hungarica mellett regisztrálta az állományban levő *Sommeri Refutatio P. Caroli 8°* című könyvet.³ A kolligátum második darabjáról nem tesz említést, ennek ellenére minden kétséget kizáróan bizonyítható, hogy a G. Cant által bejegyzett kötet azonos a jelenleg F 110. jelzeten őrzött példánnyal. A radikális antitrinitárius eszméket hordozó kolligátum bekerülésének előzményeiről az Erzsébet-korabeli Anglia egyik érdekes egyénisége, a titokzatos hermetista, kabbalista, ezoterikus tudományokat kedvelő és művelő angol főnemes, John Dee számol be. Magánéletének eseményeit megőrző naplójába 1592. október 13-án jegyezte fel:

I exhibited to the Archbishop of Canterbury two bokes of blasphemie against Christ and the Holy Ghoste, desyring him to cause them to be confuted; one was Christian Francken printed anno 1585 in Poland; the other was of one Sombius against one Carolius printed in Ingolstadt anno 1582. in octavo.”⁴

A canterbury érsek előtt bemutatott két könyv közül az állítólagosan 1585-ben nyomott Francken-mű ez idő szerint lappang. Minden valószínűség szerint a krakkói Rodecki-nyomdában 1584-ben kiadott *Praecipuarum enumeratio causarum, cur Christiani etc.* című munkáról van szó, de ez sem szerepel a Lambeth Palace Library katalógusaiban.⁵ A *Refutatio Scripti Petri Caroli* és a *Tractatus Aliquotot* tartalmazó kolligátum egyetlen kéziratos bejegyzése viszont egyértelműen John Dee kezétől származik. A Sommer-féle előszó végére nyomtatott 1572-es évszámot kétszer aláhúzta és egy asztrológiai megállapítást fűzött hozzá: „Quo anno apparuit illa admirabilis Stella, in Asterismo Cassiopeiae, de qua quidam sit conscriptum, trigesiasmi post sequentis Anni Eventis docebit. A.^o nimirum 1602.” A szöveget indító kis háromszög, azaz delta, John Dee szokásos magamegjelölése. A szóban forgó különös csillag a

³ Lambeth Palace Library Ms 1. fol. 31a. — További hungaricák: SZEGEDI KIS István: *Assertio vera de Trinitate* . . . Genevae 1573. (F 1188.1) az 1604-től canterbury érsek Richard Bancroft bejegyzésével.; SZEGEDI KIS István: *Speculum Romanorum ponticum* . . . (H. n.) 1584. (HI 335. B7); *Theologiae sincerae loci communes de Deo et Homine* . . . Basilae 1585. (F 100. S9); SZEGEDI KIS István: *Tabulae analyticae* . . . Schaphusiae 1592. (G 4650) és ua. londoni kiadás 1593. (1593. 29) az előbbi John Whitgift érsek bejegyzésével.; DUDITH András: *Mini Celsi senensis de haereticis* . . . (H. n.) 1584. (F 1317); DUDITH András: *Orationes in Concil. Trident habitae* . . . Offenbachi 1610. Richard Bancroft bejegyzésével. SZENCI MOLNÁR Albert: *Az keresztényi religiora és igaz hitre való tanítás* . . . Hanoviae 1624. (H 9420) Molnár ajánlásával George Abott érseknek 1624-ből. I. ItK 1979.; stb.

⁴ John Deeről I. FRENCH, P. J.: *The World of an Elisabethan Magus*. London 1972. Feltételezett rózsakeresztes kapcsolatairól YATES, F. A.: *The Rosicrucian Enlightenment*. London—Boston 1972. 30—40. Magyar vonatkozásairól SZÖNYI GYÖRGY Endre: *Titkos tudományok és babonák*. Bp. 1978. 75, 81—82. és előkészületben lévő dolgozata: *John Dee — Batthyány Boldizsár — Philip Sydney — Balassi Bálint.*; Idézett naplója: *The Private Diary of John Dee and the Catalogue of his Library of Manuscripts*. Ed. J. O. Holliwell. 2nd. ed. New York—London 1968. 42. A szövegben szereplő Sombius nevet már Lech SZCZUCKI: *Philosophie und Autorität. Der Fall Christian Francken*. = *Reformation und Frühaufklärung in Polen*. Göttingen 1977. 220. Sommerra javította.

⁵ Vö. SZCZUCKI: i. m. 197. ff. — A Cant-féle könyvjegyzékben: FRANCKEN, Christian: *Alcoranus Franciscanorum etc.* Basilae 1593. és *Colloquium Iesuiticum etc.* Basilae 1580. című művek vannak jelezve. Később került a könyvtárba FRANCKEN, Christian: *Disputatio de adoratione Christi etc.* Racoviae 1618.

Tycho de Brache dán csillagász által 1572. november 11-én felfedezett Nova Cassiopeiae, amely néhány hónapos ragyogás után eltűnt a Cassiopeiae csillagképből. Dee meg nem nevezett forrására utalva a szokatlan égi jelenség felbukkanásától számított harminc évre, azaz 1602-re valami különös eseményt várt. Mindebből következik, hogy a kötet nem csak 1602 előtt, de az idézett 1592. okt. 13-i naplóbejegyzést is megelőzően már a tulajdonában volt. Amikor ugyanis a kolligátum John Dee-hez került csupán erre a jegyzetszerű mondatra tartotta érdemesnek. John Whitgift érseknek viszont azzal a határozott céllal adta át 1592, október 13-án, hogy az anglikán egyház feje megcáfolásukról rendelkezék. Más kérdés az, hogy 1592 őszén mi indokolhatta a radikális antitrinitárius ideológia elleni sürgős fellépést Angliában. A szigetországban csak a XVII. század első évtizedeiben terjedt el az unitárius gondolat. Ezt megelőzően csupán elszigetelt esetekben bukant fel. A szélsőséges „zsidózó” tanításokat hirdető norwichi Matthew Hammond ugyan már 1579-ben a nyilvánosság elé lépett, de máglyahalálát követően elvei tömeghatást nem értek el.⁶ A következő években a kisebb antitrinitárius csoportok mártírokat igen, de eszmetörténeti jelentőségű rendszert nem adtak az angol szellemi életnek. Egyedüli kivételt talán csak Francis Kett képezett, aki az 1585 utáni években a kontinensen terjedő „judaizáns” nézetekhez nagyon hasonló tételeket állított fel. 1589. január 14-i kivégzéséhez indoklásul szolgált Edmund Scambler norwichi érsek által összeállított bűnlajstroma. Ezek szerint „...the new Covenant promised is not yet established, and that the Covenant, which you mean, is the Love of God written in our hearts and the forgiveness of our sinnes. etc.” Egy másik forrás szerint Kett a heidelbergi Thomas Erastus véleményével egyezően tagadta bármely egyház kiközösítési jogát és világi hatalmát.

„That Christ was not High Priest until his Assertion into Heaven . . . that the Holy Goste is not God . . . that Christ is only man and synfull as other men are . . . that Christ shall come before the last daie and raigne as material Kynge upon Mounte Syon at Jerusalem . . . that the soules of all men are reserved in a sweet sleape untill the revelation of joye, when Christ comes into his material kingdom at Jerusalem . . . that no Children ought to be baptized . . . etc.”

Majd ezt követi sajátos és eredetinek látszó elmélete Jézus második áldozatáról.⁷ Kett pere és a tárgyalások során előkerült bizonyítékok nagyon is felkeltették a felsőbb körök és a szellemi élet kiválóságainak figyelmét. A drámaíró Christopher Marlowe, a költő Robert Greene barátjának ügye nyilvánvalóan sokáig szóbeszéd tárgya lett és az eretnység gyanúja másokat is meglegyintett. John Dee sok egyéb szál mellett a költő Philip Sidney és az Angliában igen ismert Albert Laski lengyel herceg révén is kapcsolódott a szellemi élet felső rétegeihez és az sem volt titok, hogy különleges ckkult kísérleteket végez évek óta. E kísérletek során pedig már az 1584. évben szóba kerültek

⁶ McLACHAN, H. J.: *Socinianism in seventeenth-century England*. Oxford 1951. 30–31. Feltételezi, hogy a radikális eszméket a holland bevándorlók hozták magukkal Angliába. Hammondról l. WALLACE, R.: *Antitrinitarian Biography*. II. London 1850. 364–366.

⁷ *Life and Complete Works in Prose and Verse of Robert Greene*. I. Ed. A. B. Grosart. London 1881. 259–260. — *Blasphemious heresies of one Kett*. = Calendar of State Papers. Domestic Series. 1581–1590. Ed. R. Lemon. London 1865. v. CCXVII. l. m. BURTON, William: *David's Evidence*. London 1596. 124–126.

bizonyos radikális antitrinitárius tanítások. A naplójában jelzett 1592. évben egyébként is hullófélben volt Dee szerencsecsillaga. Lehet, hogy a Canterbury-i érsek elé vitt könyvekkel és azok megcáfolására tett megjegyzéseivel egyrészt az őt könnyen elérő gyanút akarta elhárítani. De az sem kizárt, hogy korábbi tapasztalatait, teológiai tudását, hatalmas könyvtárát kívánta ezzel a lépéssel előtérbe helyezni. Ha a gyanút akarta elterelni magáról, annak jó oka volt. Bár az angol főnemes ránk maradt írásaiból és naplóból nem derül ki, hogy bármilyen formában is osztotta volna a radikális antitrinitáriusok nézeteit, egyértelmű viszont, hogy személyes kapcsolatban állt az eretnek Francesco Puccival – és a Jézust és a Szentlelket tagadó egyik könyv szerzőjével, Christian Franckennel is. Aligha maradhatott titokban ugyanis, hogy az 1584-től 1589-ig Kelet-Európában élő Dee kikkel jött össze és mivel foglalkozott. Jószerével éppen ő maga lehetett a legpontosabb hírforrás, hiszen valószínűleg kémtevékenységet is folytatott.⁸ A csehországi Rožmberk család trebonai kastélyában belejegyezte naplójába, hogy 1587. július 5-én Francesco Pucci bemutatta neki Christian Franckent. Soraiból kiderül, hogy Franckennek „Krisztus ellen írt gonosz könyvét” már korábban ismerte és örömmel üdvözölte a szerző szavait, aki a látogatás során kijelentette, hogy művét visszavonta.⁹ Akárhogy is nyilatkozott Dee az antitrinitárius írásokról, tény az, hogy Francken munkáját a híres könyvgyűjtő angol már 1587. július 5. előtt olvasta. E példány történetét csak a fentiekben idézett 1592. október 13-i naplójegyzésig tudjuk követni. A londoni Lambeth Palace könyvtárában az 1612-ben készült könyvjegyzékben szereplő Francken művek közül a *Praecipuarum enumeratio etc.* hiányzik.¹⁰ Az is kétségtelen, hogy a radikális antitrinitárius nézetekkel nem is Francken könyve, de nem is az erdélyiek gondolatait tartalmazó kolligátum ismertette meg John Dee-t.

A legkülönbözőbb misztikus tudományokkal foglalkozó angolt Albert Laski lengyel főnemes 1584 letelepedésétől vendégül látta Krakkóban, ahonnan később Prágába, majd a dél-csehországi Trebonába költözött. Dee már Angliában megismerkedett Edward Kellyvel, egy agyafűrt sarlatánnal, aki hamar befolyása alá vonta a tudós, de hiszékes embert. Kelly Lengyelországba érve az aranycsinálás kétes kimenetelű kísérletei helyett a sokkal olcsóbb és produktívabb spiritiszta szeánszok rendezésére buzdította patrónusát. A magát médiumnak nyilvánító Kelly „eredményes” közvetítőnek bizonyult, a legkülönbözőbb angyalok és holtak „nyilatkoztak” rajta keresztül. Dee az így kapott földöntúli üzeneteket, a résztvevők kérdéseit és általában az ülések körülményeit szorgalmasan feljegyezte. E sajátos „szellemi” jegyzőkönyv 1584. június 8-án felvett soraiban Dee beszámol arról, hogy Kelly néhány renitens szellemtől gyötrődik. Azok szörnyű eretnekségeket közölnek vele, de Kelly állhatatos. Nem hagyja magát és könyvet készül írni, amelyben megcáfolja majd azok istentelen doktrínáit. Nevezetesen a következőket:

„That Jesus was not God. That no prayer ought to be made to Jesus. That there is no sin. That mens soul doth go from one body to another childes quickening or animation.

⁸ DEACON, R.: *John Dee. Scientist, Geographer, Astrologer and Secret Agent to Elisabeth I.* London 1968. 184.

⁹ *The Privat Diary stb.* i. m. 23.

¹⁰ Franckennek a Lambeth Palace Libraryban lévő műveiről l. 5. jegyzet. Helyszíni kutatásaimat megerősítendő „There are no owner's name inscribed in the works of . . . Francken.” írja E. G. W. Bill a Lambeth Palace Library főkönyvtárosa 1979. jan 5-én hozzám intézett levelében.

That as many men and women as are now, have always been. That is, so many humane bodies and human souls, neither more nor lesse, as are now, have always been. That the generation from Adam and Eve, is not a History, but a writing which hath an other sence. No Holy Gost they acknowledged. They would not suffer him to pray to Jesus Christ; but would rebuke him, saying, that he robbed God of his honour etc.¹¹

A Kelly által reprodukált radikális antitrinitárius tétel sor az 1580-as években Erdélyben és Lengyelországban kézen-közön forgó „eretnek” tanításokból állt össze. A szélhámos célja pedig nem lehetett más, mint ilyen kerülő úton megtudakolni Dee álláspontját e nézetekről. A „szellemek”-től kapott gondolatok forrásvidékének feltérképezése megoldhatatlannak látszó feladat. Kétségtelen azonban — mivel Kelly sem lengyelül, sem magyarul nem tudott¹² — csak latin nyelvű, mégpedig a Faustus Socinus által hirdetett nézeteknél radikálisabb kútfőkből merített. Jézus istenségének tagadása, a hozzá intézett ima jogosultságának határozott elvetése éppen a sociniánusok és a radikálisok közötti viták egyik fontos eleme volt. A lengyel Simon Budny és követői, a magyar Dávid Ferenc és munkatársai többek között az adoratio kérdésében fordultak szembe Socinusszal és híveivel. Mit olvasott, vagy hallott élőszóban tanításaikból Kelly, talán örök rejtély marad. Karakterisztikusabb az emberiségnek a bibliai Ádám-tól és Évától való leszármazását és az eredendő bűn érvényét tárgyaló történet bírálata. Kelly „szellemei” nem tartották hiteles históriának az ószövetségi elbeszélést, csupán átvitt értelmű példalózásnak tekintették. Az eredendő bűn létét pedig egyenesen megtagadták. Ezek a merész kritikai megjegyzések már 1573-tól megfogalmazásra kerültek az Erdélyben és Lengyelországban jól ismert Jacobus Palaeologus tollán. A görög származású teoretikus kéziratban terjedő írásaiiban mint pl. az *An omnes ab uno Adamo descenderint* és a *De peccato origis* és más dolgozataiban kifejtette, hogy a paradicsomi történet allegorikus és morális értelemben értendő, az emberiség pedig nem viselheti Ádám és Éva bűnét. A lélekről szóló felfogás sem áll távol tanításaitól.¹³

Kelly mindezek ismeretében merte megszólaltatni „szellemeit” és amikor Dee elzárkózott a földöntúli lények blaszfémiaitól, meglepő módon azok is felhagytak nézeteik hirdetésével. Az epizód ismeretében jogosnak látszik azt feltételezni, hogy 1584. június 8-át megelőzően a Sommer-féle *Refutatio Scripti Petri Carolit* és a *Tractatus Aliquotot* tartalmazó kolligátum nem volt John Dee birtokában. Ha ugyanis a hiszékeny angol akár ezeket a műveket, akár más antitrinitárius könyveket forgatott volna — famulusa, Kelly, aligha kockáztatta volna, hogy a túlvilágról eredeztesse e nagyon is földi tanításokat. Sokkal valószínűbb, hogy a könyvgyűjtő Dee éppen e közlések után szerezte be a Krakóban könnyen hozzáférhető antitrinitárius szakirodalmat. Többek között a jelenleg a Lambeth Palace-ban őrzött kolligátumot is, amely az 1589-ben a Kelet-Európából hazatérő Dee-vel érkezett Londonba.

¹¹ *A True and Faithfull relation of . . . Dr John Dee and some Spirits . . .* Ed. M. Casaubon. London 1659. 164.

¹² A „szellemek” is természetesen csak a Kelly által beszélt nyelveken nyilatkoztak, vagyis angolul és latinul. 1585. május 22-én pl. Albert Laski javasolta, hogy Báthori István lengyel király előtt az egyik szellem magyarul beszéljen. A Kelly „közvetítésével” jövő válasz így kerülte meg a feladatot: „*Hungarie is hateful unto me: For it is full of iniquity. Neither will I speak unto him myself that he shall hear me. I will open my mouth in Latin for thy sake . . .*” i. m. 402.

¹³ Palaeologus nézeteit l. PIRNÁT: i. m. 74–76. skk. és *Catechesis Christiana dierum duodecim*. Primum ed. R. Dostalova. Warszawa 1971.

A kutatás jelenlegi szakaszában az erdélyiek és az angol radikális antitrinitáriusok mint Matthew Hammond, Francis Kett és mások közötti közvetlen, vagy közvetett irodalmi kapcsolatról szövegszerű bizonyíték nem áll rendelkezésünkre. De az erdélyi könyvek angliai jelenlétét igazoló korai források ismételtelen felhívják a figyelmet a XVI. század utolsó évtizedeinek európai eszmetörténetében eddig figyelmen kívül hagyott kelet-nyugati áramlásokra. Ezekben belül pedig időszerűnek látszik a szigetország antitrinitárius ideológia-történetének kontinentális — esetleg magyar¹⁴ — eredetű kútfőinek feltárása.

ROBERT DÁN

Books from Transsylvania and John Dee

The collection marked with the classification number F. 110 of the London Lambeth Palace Library preserves two antitrinitarian publications of high importance. The one is the work of Johannes Sommer, the one-time professor of the Kolozsvár school, written by him in 1572 under the title *Refutatio Scripti Petri Caroli*, the other is a volume of studies compiled similarly by Transylvanian authors or by such who had spent there some time. Both have been edited by Matthias Vehe-Gliurus in Kraków, the former in 1582, the latter in 1583. It was John Dee who after a longer stay in East-Europe took the works which played an important part in the European history of ideas with him to England in 1589, where he presented them in 1592 before John Whitgift, the Archbishop of Canterbury. Dee who had a taste for strange intellectual adventures did not attach himself to the radical antitrinitarian ideology suggested by these books, however their essence had been well known to him even before their acquirement in 1584. E. Kelly, his assistant made some alleged „spiritual” announcements before him which had been in circulation in the 1580ies in East-Europe. The instructions got on the spiritualist seances might have directed the attention of the curious Englishman to the antitrinitarian special literature. According to his *Privat Diary* he urged in 1592 on the refutation of the books of Transylvanian origin before the Archbishop of Canterbury, very probably it was at that time that the books remained in the Lambeth Palace Library. John Withgift apparently did not attach importance to them although in all probability he had been aware of the dangers of the radical antitrinitarian theories which had begun to spread all over England in the late 1570ies. It must be considered that the theories of Matthew Hammond, Francis Kett and others could be compared in many aspects with the „blasphemies” of the books coming from Transsylvania. With full knowledge of the collection discovered in the Lambeth Palace Library it seems opportune to reveal the continental — possibly Hungarian — sources of the English antitrinitarian history of ideology.

¹⁴ Ebben az összefüggésben tüzetesebb vizsgálatot igényel a kolozsvári unitárius kollégium könyvtárában lévő egyik *De falsa et vera unius Dei . . . cognitione etc.* Gyulafehérvár, 1568-ban kiadott példánya amelynek elején kéziratossá ajánlás olvasható Erzsébet angol királynőhöz 1570. Gyulafehérvár datálással. RMNY I. no. 254. (277. l.)